

COSTUMS JURÍDIQUES A LA RATLLA D'ARAGÓ, per GUILLEM M.^A DE BROCÀ.

QUESTOS apuntaments foren fets al realisar, juntament ab el senyor Puig y Cadafalch, la *missió* encomenada per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS ab l'objecte principal de l'estudi de monuments arqueològichs pel segón de dits senyors ab la col·laboració de Mossen Gudiol. Disposant de temps insuficient per una detinguda investigació jurídica, no pogueren esser furgats els recons aont tal volta 's troben antics documents que, per la coneixensa de l'origen y desenrotllo de les institucions jurídiques, cal cercar.

A LA VALL D'ARAN

Tinguerem la malaventura de trobar clos l'Arxiu general de la Vall, existent a l'Iglesia parroquial de Viella. Perçò no fou possible examinar els preuats documents qu'en ell estan recòndits y procedir a un treball de coteig ab l'estampació feta l'any 1640, que conté, traduïts del llatí al català, molts, però, indubtablement, no tots els esmentats documents, ab algún manifest error de data.

Ab gran amabilitat ens donaren tots quants ressenyaments demanarem els ilustrats Notari de Viella D. Francesch Figueras y Registrador accidental D. Manuel Caubet.

CAPITULACIONS MATRIMONIALS.

a) *Dot*.—Es costum pactar que serà entregat en diversos plassos; el primer dintre de l'any de celebrat el matrimoni, comunment per Sant Miquel, y els demás bienals, generalment per la quantitat de cent lliures quiscun. Totes les fixacions de quantitats en els capítols, es fan per lliures, expressant el notari sa reducció a pessetes ⁽¹⁾.

Es corrent el pacte de que no haventhi fills, la dotada tan sols podrà disposar lliurement d'un terç del dot, essent reversionals els dos altres ter-

(1) La lliura aranesa equival a una pesseta y 85 cèntims. Cent lliures fan 37 duros o sien 185 pessetes; tot segons reducció actual.

ços ⁽¹⁾. Sembla que, per estar fortament arrelada aquesta costum, no dona lloch a reclamacions de nulitat o rescisió per esser lesiva de la llegítima.

b) *Escreix*.—Avuy, d'uns quaranta anys ençà, l'escreix que's promet a la dona no arriba a un quinze per cent de l'import del dot.

c) *Usdefruit pels consorts*.—Es pacta a favor del supervivent, no dientse res en previsió de separarse 'ls consorts.

d) *Heretaments*.—En els en que's fan al fill que's casa s'hi posa, además de les reserves d'usdefruit y de dotar als fills externs, la de vendre y empenyar el donador. Pel cas de separarse de la casa y companyia dels donadors lo fill heretat, se pacta una divisió de l'usdefruit de les finques, o, més comunment, una quantitat o pensió que 'ls pares donaràn al fill, o bè la donació absoluta d'una o dues finques al fill.

No s'estila el pacte de *convinensa o mitja guanyeria* de que parlen el capítol desé del privilegi de la *Querimonia* y la carta reyal de Pere III (IV de Aragó) confirmatoria de les costumes relatives a les successions. Aquesta desuetut es ja gayre bè de la velluria, per quant el Sr. Caubet res sobre *convinensa* ha vist en el modern Registre, y en l'antich tan sols l'ha trobada en uns capítols de la XVIII centuria. El notari Sr. Figueres, qui no ha autorisat cap escriptura parlant de *convinensa*, ha posat alguna volta en els capítols, per acord exprès dels interessats, el pacte de ganancials, sense entrar en ell els pares del desposat, y a liquidar quan lo matrimoni's disolgui. Aquest pacte, lluny de fonamentarse en l'antigua costum, es exòtich, com qu'es degut a certa influensa vinguda de més enllà de la Vall.

SUCCESSIONS.

a) *Abintestat*.—Pel cas de no haver fills (*liberos*) se conserva la regla de troncalitat sancionada en el privilegi o carta de Pere III.

a) *Testada*.—La generalitat dels testaments són rebuts per els rectors de les parroquies, encara que l'otorgant no estigui en perill de mort; sense que aquesta pràctica hagi donat lloch a reclamacions ni dubtes.

No s'estilen els fideicomisos ni cap altre mena de clàusula resolutoria. Tan sols, en els heretaments preventius, se diu que si 'l primer fill no es apte o no arriba a la etat de testar (alguna volta s'afegeix el cas de no haver fet testament), entri 'l segón fill y així successivament. En els testaments res d'açò's posa.

CONTRACTACIÓ Y PRÀCTIQUES RELATIVES A LA PROPIETAT.

a) *Retracte gentilici*.—Està en us aquest retracte regulat pel capítol setè

(1) Segons el privilegi o carta de Pere III de que abiat se parlarà, «si esdevindrà que alguna muller morirà sens testament y sens fills o liberos de son cos procreats, que lo dot, dotalici y donació feta per noccs tornen a aquells dels quals procehiren, o a sos hereus.»

del privilegi de la *Querimonia*, haventhi ara una demanda judicial per exercitarlo en un cas de insolutumdació. Encara que 'l privilegi sols parla de *parentela*, s'ha entès que hi ha necessitat del requisit de procedencia dels bens. No ha estat objecte de contenció y, per lo tant, de declaració judicial, fins a quin grau de *parentela* 's pot usar el retracte, semblant esser fins al quart grau; ni tampoch si no utilisantlo 'l més propinque, el pot usar un parent de grau més remot. S'aplica la lley d'Enjuiciament civil.

b) *Carta de gracia*.—Com diu 'l senyor Bertran y Musitu ⁽¹⁾, el desempenyant deu retornar la finca tal com la rebé, expressantse açò ab les frases de que si rebé la finca a plaça plena, deu retornarla a plaça plena, y que si la rebé a plaça buida, deu retornarla a plaça buida. En el darrer cas, si fa 'l desempeny abans de la Mare de Deu de Mars, reb l'import de les llevors y dels conreus, essent del recuperador tots los fruits ⁽²⁾, y si fa 'l desempeny després d'aquella diada, els fruits es prorrategen o són pel desempenyant ab abono d'alguna quantitat. Quan se tracta d'una casa, lo desempenyant deu avisar al possessor per que 'n cerqui un altre y fer el desempeny a paller buit, ço es abans de Sant Joan del mes de Juny.

c) *Contractes relatius a bestiar y servituts pequaries*.—El contracte de *Gaxalla* es el de soccida ab alguna variant, y gayre bè sempre 's refereix al bestiar boví. L'amo del bestiar el dóna al de les herbes, mitjansant valoració. Es parteixen els guanys, els quals són el major valor de la bestia al esser venuda, y les críes, essent per l'amo de l'herba la llet, els fems y moltes voltes tota la llana quan se tracta de bestiar que 'n té. Si l'animal mor, el valor que se li fixà 's parteix per meitat. Aquest tracte també 's fa respecte al bestiar mulat, però tan sols al terç de ganancies o major valor.

Notable es el *Dret d'apinyorar*.—Si un bestiar es fica en terres del comú d'altre poble, un regidor d'aquest el treu y fa pagar al amo d'ell una quantitat, ajudantse en açò tots els pobles.

Hi ha *prats overts y prats tancats*. Aquests són els que tenen per tanca una paret alta y, sobretot, porta. Els demás són *overts* y en ells poden entrar els bestiar, des que les herbes són redallades fins a la Mare de Deu de Mars.

d) *Rotació de cultius*.—Encara en alguns termes de la Vall es conserva l'antigua pràctica de fixarse oficialment aquesta rotació per cada partida, y especialment per les finques que no afronten ab camí públich; essent l'ajuntament qui la fixa.

e) *Edificació de cases y andrones*.—Les consuetuts relatives en aquests particulars han sigut donades a conèixer en diverses obres jurídiques, y cal tan sols dir que l'androna s'anomena *carís*, corrupció de *callís*, que era 'l mot abans usat.

(1) *El derecho especial del Valle de Arán*, p. 76.

(2) D'aquesta manera s'ha de tenir per rectificat lo que diu 'l Sr. Bertrán y Musitu.

A LES RIBERES DEL TORT, DEL NOGUERA RIBAGORSANA
Y FLAMISSELL
Y PART MÉS ALTA DE LA RIBERA DEL NOGUERA PALLARESA

CAPÍTOLS MATRIMONIALS.

a) *Pacte sobre segones nupcies.*—A qui hagi llegit l'obra d'en Joaquim Costa ⁽¹⁾ no causarà extranyesa una costum qu'es la nota característica d'aquestes riberes, en comparació ab les demás encontrades de Catalunya. Abans s'extenia a tot el Pallars. Desaparegué de la Conca de Tremp; avuy no s'estila a la Pobla de Segur, a Gerri ni a Sort, però es forta més amunt y aprop d'aont la trobà aquell illustre escriptor de l'alt Aragó.

Expressió de tal costum la descobrirem en els primers capítols de la centuria xvi, qu'examinarem a la rectoria de Bohí, autorisats por el rector d'E-rillavall, y en altres de la mateixa època que vegèrem a la patriarcal casa Coll (avuy Farrero) de Barruera y foren autorisats per un prèbere del mateix lloch.

¿Quina es aquesta tan singular costum? La de que si la dona que s'amarida ab un hereu, o l'home qu'esposa una pobilla, es torna a casar, haven-thi fills del primer matrimoni, romanguí a la casa del consort premort, conservi l'us de fruit dels bens d'aquest, assegurí 'l dot de la nova esposa y doti als fills que del segon matrimoni tingui, ab bens del consort premort; però açò sempre que 'l segon matrimoni sía contret ab consentiment dels parents qu'en els capítols s'expressin. Ademés de l'*honestitatis causa*, aquesta costum té per fonament l'esperit de comunitat qu'existí en aquesta comarca com existeix en les de l'alt Aragó, esperit qu'a voltes encara's manifesta en pactes entre families que no s'uniren pel medi d'un matrimoni. Avuy, que ha desaparegut del baix Pallars, se manté en les riberes del alt Tort, del Ribagorsana y Flamissell per rutinayre habitut y per exigencia d'aquella o aquell que, no essent pobilla o hereu, va a casarse. Molts disgustos ocasiona y a fortes rancunies dóna lloch; mes, mal que 'ls notaris desaconsellin son us, aquest se conserva ab tota força. Quan a Barruera, després de llegir els antichs pergamins, demanarem a un brau propietari (bella mostra del pagès montanyench, honrat, treballador, inteligent y ab bona instrucció) si allí encara era servada aytal costum, ens respongué : «Jo, cabaler, a l'any 1874 vaig casarme ab una pobilla y en els capítols fets devant del notari de Pont de Suert, els dos, llavors esdevenidors consorts, ens nomenarem mutuament usdefructuaris dels bens de cascun, y pactarem que, morint ma muller deixant fills, pogués jo, sense perdre l'usdefruit, tornarme a casar una o més vegades, romanint en la casa d'aquella sempre qu'obtingués jo 'l permís d'un

(1) *Derecho consuetudinario del Alto Aragón* (1.ª part de la titolada *Derecho consuetudinario y economía popular de España*).

parent dels més propinques d'ella y d'un dels meus, podent assegurar el dot y els aliments de la nova o noves mullers y dels fills que tingués, demunt dels bens de ma primera esposa, y dotar, segons estil del país, als dits fills del segon o ulterior matrimoni; que si jo'm separava de la casa sense haver fet constar que'ls parents m'havien negat el dit permís, res pogués recobrar del dot o aixobar portat a la primera dona, però que podria recobrarlos en els mateixos plassos y especie en que'ls hagués portat, escayent el primer en el dia en que'm separés de la casa, si aquesta separació fos deguda a no obtenir dit permís del parents o per mort de ma esposa sense deixar fills.»

El dit subjecte, després d'havernos referit açò ab gran claretat, ens mostrà els capítols y, dient «Aquí ho veuran tot», afegí: «Donchs bè, jo m'enviudí; vaig demanar permís al més propinque de la difunta y al que ho era més de mi, me'l donaren notarialment per tornarme a casar ab determinada muller, vaig esposarla, assegurantli 'l dot demunt dels bens de la difunta, vaig casarme ab ella y portarla a casa de la difunta; he tingut fills, y ab les rendes que de la casa de la difunta obtinch ab mon treball y ab l'ajuda de Deu, tot marxa bè, la casa prospera, els fills del primer matrimoni pujen drets, ma actual dona treballa per la casa y mos fills del segon matrimoni treballaran també per ella en quan puguin agafar l'eyna, el timó de l'arada o dallar y enfemar els prats.»

Prenguerem els capítols, els llegirem y hi trobarem una clàusula final reveladora de la força que, com l'agnació y la gentilitat romanes, té allí la familia y l'autoritat que conserva 'l rector del poble. Es tan notable, que considerem oportuníssim donarla a conèixer. Diu :

«Els contrayents se subjecten al compliment de lo pactat en els presents capítols de la manera més eficàs segons dret, volent qu' un parent dels més consanguiniis de quisquun dels esdevenidors consorts, decideixen les qüestions que se susciten respecte del compliment de tot lo dit, y en cas de desavenencia entre dits parents, decidirà la qüestió el Sr. Pàrroco que avuy es o llavors serà del present lloch de Barruera, a quina decisió queden obligades recíprocament les dues parts.»

¡Notable compromís! Notable l'intervenció que la parentela y fins el vehinat tingué en tots els matrimonis, com ho fan veure moltes escriptures, per exemple, una de l'any 1595, feta a Barruera, en qu'ella 's casa ab consentiment de diversos amichs y parents, que ho fan constar en els capítols!

Lluny d'empenedirse de lo tractat, la dona d'aquell excelent vehí de Barruera, poch abans de morir ho refermà en el testament que als 21 de Novembre de l'any 1883 otorgà. En ell diguè :

«En atenció a tenir y quedarme dues filles y un fill de menor etat, dono facultat a mon espós... per que, a fi de desempenyar millor les obligacions de la casa y familia, ab beneplàcit de dos parents en sanch, un de ma casa paternal y un altre de la seva, con-

tragui segones nupcies en la mateixa casa, assegurant el dot de sa segona muller y dotant als fills que tingui, segons pràctica y us del país.»

Aquest testament conté la prova de lo molt que allí, país en que tot esforç es necessari per menjar y no enderrir els patrimoniets (de grans no n'hi ha cap), s'atèn a les qualitats dels fills, més que a la primogenitura, y una nova demostració de la forsa de la parentela. Les dues coses estan contingudes en la següent clàusula :

«Instituesch hereu universal meu a una de mes filles o fill meu, aquell qu'a judici de mon marit sia més útil y convenient pel bon govern de la casa, y donantse 'l cas de morir mon marit sense haver fet l'elecció, concedesch la mateixa facultat a mos marmessors o als dos parents més pròxims en sanch.»

Frisavam per cerciorarnos a la notaría de Pont de Suert si encara avuy tot açò's consagra notarialment de la mateixa manera, y no ben arribats en aquell centre de riberes, ens deya l'intelligent y estudiós notari D. Damià Gil, ab accent de recarli, que sí; que tot s'estila. En proba de sa contesta, ens donà després una minuta dels més novells capítols, que són de pobilla ab cabaler, fentnos ben avinent que lo mateix se pacta quan l'home es hereu d'un patrimoni y la dona porta al matrimoni allò ab que sos pares la doten, essent en aquest cas la dona qui, al tornarse a casar, romàn en la casa que fou del marit. Es tan expressiva y clara la redacció donada als pactes per dit notari, que per nota 'ls transcrivim (1).

b) *Altres pactes.* — Apart d'açò's troben detalls tan particulars com el de que *lo vestit negre de la contrayenta serà pagat a mitjes per els dos contrac-*

(1) «Los futuros consortes A y B se obligan á nombrar por heredero de los bienes que dejarán al morir al hijo ó hija de su proyectado enlace que cada uno querrá elegir, reservándose las circunstancias de la institución; para el caso de morir uno de ambos sin haber hecho dicho nombramiento, nombran por herederos de los propios bienes al hijo ó hija de su futuro matrimonio que eligirá el más viviente, con las condiciones que le acomodaren; y caso de fallecer el más viviente sin practicar tal elección, podrían practicarla de los bienes de ambos un pariente de los más consanguíneos de cada uno con las condiciones que bien les parecieren, siendo preferidos los de mayor edad entre los que se hallaren en un mismo grado, con exclusión de los parientes que residieren fuera de las provincias de Lérida y Huesca.»

«Los propios A y B se nombran mutuamente usufructuarios de todos los bienes muebles é inmuebles que dejarán el día de su muerte, con tal que el superviviente guardare viudedad; advirtiéndole que el A podría pasar á segundo matrimonio con prórroga de tal usufructo si tenía algún hijo que entonces viviere y obtenía al efecto el permiso de los parientes que se mencionan en la cláusula ó capítulo próximo que antecede; pudiendo también en su caso asegurar la dote y alimentos de la mujer con que casare con hipoteca sobre cualesquiera de las fincas que la B hubiere dejado, ó, mejor dicho, sobre todas y cada una de las fincas que la B hubiere dejado, y debiendo los hijos de su segundo matrimonio ser mantenidos y dotados al poder de la casa de ésta, pactando además que si el A enviudare y se separase de la casa de la B de una manera definitiva, teniendo algún hijo, sin acreditar que los parientes le habían denegado dicho permiso, nada podría recobrar de las dos mil pesetas de su aixobar; así como teniendo un hijo recobraría la mitad, teniendo dos la tercera parte, pero nada teniendo tres ó más, si la tal separación fuese por haberle sido denegado el susodicho permiso para casarse con quien él propusiere; y que si el A enviudare y no teniendo hijo alguno se separase absolutamente de la casa de la B, perdería el usufructo sobre los bienes de ésta, pero recobraría dichas dos mil pesetas en los mismos plazos y forma estipulados para la entrega, venciendo el primer día de la separación.»

tants, s'invertirà en ell una determinada quantitat y que quedarà de propietat del consort supervivent.

En documents de les centurries xvi y comensament de la xvii, al dot de la dona encara se l'anomena *axobar* o *exovar* (més de la segona manera). Es constitueix part en metàlich (*diner*) y lo demás en efectes agrícols (*dinades*)⁽¹⁾, devent esser bones y portades a la casa del marit. Servesquen d'exemple uns capítols fets a Durro en 5 de Desembre de 1565, en els quals se llegeix :

«Item stat convingut entre les dites parts que lo sobre dit dot y en nom de dot y exovar en dita casa de Duran de Durro, la suma de noranta lliures barceloneses, dotze lliures en bona moneda corrent, y les altres en dinades, bones, rebedores, portadores, comenadores, y si entre ells nossen podian abenir, que sie conegut per dos amichs de quisquna de les parts.»

En molts capítols es consigna que : «dinés sien retornats per dinés y dinades per dinades».

Encara avuy açò s'estila, consistint comunment les dinades en bedells.

L'escreix s'anomenava *spoli* y 's prometia a la nuvia *per sa loable virginitat*. Avuy, ab el nom de *esponsalicio* 's constitueix com augment de dot, quan qui'l promet té bens per hipotecar.

Res de particular tenen els heretaments que 's fan en aquestes encontres. Els otorgats a favor del fill que 's casa contenen la condició resolutoria pel cas de mort sense fills, o ab tals que no arribin a la etat de testar, y el donador es reserva la facultat d'enajenar a títol onerós. També 's consigna la de dotar als demás fills cuidantlos entre tant, expressantse que açò es facultatiu del donador y que, mort ell, serà obligació pel donatari.

Mal que'ls notaris advertesquen a les parts de la nulitat de la renuncia a la llegítima en vida dels pares, aquestos fan sempre fer aytal renuncia al fill o filla a qui doten.

Es pacta l'usdefruit mutuú sense fiança; però que'l consort supervivent no 'l gosarà respecte de quant no continui en l'inventari que forçosament deurà pendre.

Si la viuda ix de la casa de son marit, pert l'usdefruit. Això 's pacta afegint que llavors recuperarà son dot.

Finalment, se consigna una reversió parcial del dot pel cas de no haver fills, però com mera voluntat de la nuvia, no com obligació imposada per sos pares. No cal dir que la reversió no té lloch mentres visqui y sia viu-do 'l marit, puig queda anomenat usdefructuari.

CONTRACTE DE DACIÓ PERSONAL.

S'estilava molt quan l'assil de Caldes de Bohí (avuy establiment explo-

(1) En uns capítols del 1595 es diu *dinerades*. En tots els demás, *dinades*.

tat per un particular) romanía en les mans del Bisbe d'Urgell. L'home viu-do sense fills o fadrí vell a qui esporuguí l'idea de l'isolament y l'abandon, es donava ab sos cabals al dit assil, ab l'obligació de treballar; de fer la feyna de *donat*, mentres pogués. L'assil contreya la de mantíndrel y atèndrel bo y malalt. Fins ací sembla que aquest contracte ho era de mer *vitalici*, però tenía la particularitat de qu'en tant l'home *donat* passava a esser de l'assil, com que aquest se feya seva qualsevol cosa que per qualsevol títol o causa adquirís el *donat*.

També s'estilava y s'estila, encara, aquest contracte (que's fa devant de notari) *donantse* a un particular, ab totes les variants de que parla Joaquim Costa ⁽¹⁾ ab referencia als partits aragonesos de Jaca y Boltanya y també als de Benabarre, Barbastre y Osca.

CONTRACTACIÓ RELATIVA A LA PROPIETAT.

a) *Carta de gracia*.—Com a tot arreu, y potser més qu'enloch, serveix per disfressa de la usura. Se l'hi afegeixen pactes onerosíssims; el de fadiga a favor de l'adquirent pel cas de vendre l'otorgant de la carta de gracia el dret de redimir, y per el d'haver redimit y vendre la finca abans dels dos anys de la redenció, no per lo que un terçer en dongui, y sí per allò qu'estimin dos pèrits nomenats un per quiscuna part, y un terç nomenat de comú acord en cas de discordia.

En les cartes de gracia de prats, el comprador es reservava la primera herba. Aquesta reserva ja no està en us, y en son lloch es posa la prevenció de que s'hagi de redimir abans de la Mare de Deu de Mars. Tractantse d'altres terres, es posa *que's quitin quan vulgui lo venedor*, però que la collita pendent serà del comprador, y que si la terra des l'última collita tan sols ha sigut llaurada y femada, el comprador deurà esser indemnizat pel venedor-rediment de les despeses de llaurar y femar, o bé que tan sols podrà ferse la redenció durant el mes d'agost de qualsevol dels anys pactats per la redenció.

b) *Contractes relatius a bestiar*.—Ja no s'estila gayre lo de *mitjenca plana* per les vaques. Tots els guanys (cries, llet, sobrepuig del preu de la vaca respecte del valor que se li fixa al fer el tracte) són a mitjes per l'amo del bestiar y pel de les herbes. Qui pren l'animal el pot vendre tot seguit, par-tincho tot, enclós el valor primitiu assenyalat a la vaca.

(1) *Derecho consuetudinario y economía popular de España*, t. I, p. 245.